

НА ПУТУ – ПУТОПИСИ И МЕМОАРИ
У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ
И О СРБИЈИ

Серија
ПОЕТИКА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Књ. 5

Научни одбор скупа

проф. емеритус др Душан ИВАНИЋ, Филолошки факултет
Универзитета у Београду; prof. dr Robert HODEL, Universität Hamburg;
prof. dr Sanja ROIĆ, Filozofski fakultet Sveučilištva u Zagrebu;
проф. др Сања МАЦУРА, Филолошки факултет Универзитета
у Бањој Луци; prof. dr Dejan AJDAČIĆ, Uniwersytet Gdański;
доц. др Горан РАДОЊИЋ, Филолошки факултет, Никшић;
prof. dr Persida LAZAREVIĆ Di GIACOMO, Università degli Studi
'G. d'Annunzio' Chieti – Pescara, Italia; проф. др Драгана ГРБИЋ,
Universität zu Köln; др Светлана ШЕАТОВИЋ, научни саветник,
Институт за књижевност и уметност

Редакција

др Светлана ШЕАТОВИЋ, научни саветник, Институт за књижевност
и уметност; Марко М. РАДУЛОВИЋ, виши научни сарадник,
Институт за књижевност и уметност; др Марија ТЕРЗИЋ,
научни сарадник, Институт за књижевност и уметност

Рецензенти

др Сања МАЦУРА, Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци
др Сања ПАРИПОВИЋ КРЧМАР, Филозофски факултет Универзитета
у Новом Саду
др Ливија ЕКМЕЧИЋ, Универзитет у Стразбуру, Факултет за језике

НА ПУТУ – ПУТОПИСИ И МЕМОАРИ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ И О СРБИЈИ

зборник радова

Уредници

СВЕТЛАНА ШЕАТОВИЋ
МАРКО М. РАДУЛОВИЋ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И УМЕТНОСТ
МАТИЧНА БИБЛИОТЕКА „ЉУБОМИР НЕНАДОВИЋ“
Београд–Ваљево

САДРЖАЈ

Светлана Шеатовић ПОЗДРАВНО СЛОВО ВАЉЕВУ И УСТАНИЧКОЈ СРБИЈИ	7
Светлана Шеатовић, Марко М. Радуловић УВОДНА РЕЧ	9

I

Милош Живковић <i>ЖИТИЈЕ МАКАРИЈА РИМЉАНИНА</i> – ПУТОПИСНА И АПОКРИФНА ТРАДИЦИЈА	15
Персида Лазаревић ди Ђакомо ИЗ И ДО ЦАРИГРАДА: ОПИСИ ПУТА КРОЗ СРПСКЕ КРАЈЕВЕ ПИТЕРА МАНДИЈА И ХЕНРИЈА БЛАУНТА (XVII ВЕК)	31
Nicoletta Cabassi SERBIA AS A SPACE OF IDENTITY: ON SOME DISCURSIVE STRATEGIES IN <i>JOURNEY THROUGH SERBIA</i> <i>AND MONTENEGRO</i> BY E. MARKOV	45
Марко М. Радуловић ПУТОПИС И ПАРОДИЈА – <i>ПИСМА ИЗ НЕМАЧКЕ</i> <i>ЉУБОМИРА НЕНАДОВИЋА</i>	65

II

Александра С. Секулић ЦАРИГРАД У ПУТОПИСНОМ ИСКУСТВУ И СВЕДОЧАНСТВУ ЧЕДОМИЉА МИЈАТОВИЋА	81
Бојан Чолак ПУТОПИС СВЕТОМИРА НИКОЛАЈЕВИЋА О НОРВЕШКОЈ: ПОЕТИЧКИ АСПЕКТИ	93
Ljiljana Banjanin BEOGRAD UOČI PRVOG SVETSKOG RATA U ZAPISU JEDNOG ITALIJANSKOG DIPLOMATE	121
Александар С. Пејчић ХУМОРИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВИЗАЦИЈА РАТА (СЕЋАЊА БРАНЕ ЦВЕТКОВИЋА НА ИЗБЕГЛИЧКЕ ДАНЕ НА КРФУ)	133
Енрико Даванцо ДУГО ПУТОВАЊЕ У ШЕСТОЈАНУАРСКУ ДИКТАТУРУ. ПОЛИТИЧКЕ, ДРУШТВЕНЕ И ЕТНИЧКЕ СЛИКЕ АЛЕКСАНДРОВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ПУТОПИСУ <i>THE NATIVE'S RETURN</i> ЛУЈА АДАМИЧА	149
Тања Калајџић ЕТИЧКИ ЛИЈЕП ПУТОПИС („ЗАРАЗА ПУТОВАЊА И ПУТОПИСА“ ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА)	161

III

Слађана Јаћимовић КА ПУНОМ СМISЛУ БЕЗ СВАКОГ СМISЛА – РУСИЈА У ПУТОПИСИМА СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА И ДРАГИШЕ ВАСИЋА	181
Снежана М. Милосављевић Милић ПУТОПИСНИ СЕНЗОТОПИ МИЛОША ЦРЋАНСКОГ	199
Светлана Шеатовић ПУТОПИСИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ	213
Лариса Костић МЕМОАРСКИ АСПЕКТИ ЕПИСТОЛАРНЕ ФОРМЕ – ПИСМА РАДОВАНА ЗОГОВИЋА	227
Славица Гароња Радованац ПАРТИЗАНСКА ЖЕНСКА МЕМОАРИСТИКА (Митра Митровић, Јара Рибникар, др Саша Божовић)	247

IV

Александра Пауновић КЊИЖЕВНОСТ (ЈОШ) УВЕК <i>НА ПУТУ</i> – ФРАГМЕНТАРНО-ПУТОПИСНИ ЗАПИСИ ИЗ ШПАНИЈЕ И. АНДРИЋА	269
Rosanna Morabito МЕМОАРИСТИКА ИЗМЕЂУ РОВИЈЕСТИ И КЊИЖЕВНОСТИ: DRAGOSLAV МИНАИЛОВИЋ	285
Горан Радоњић УСПОМЕНЕ, ТЕКСТ, КОМЕНТАР: <i>ГОДИНЕ КОЈЕ СУ</i> <i>ПОЈЕЛИ СКАКАВЦИ</i> БОРИСЛАВА ПЕКИЋА	297
Милан Гулић РАСПАД СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПОЧЕТАК ГРАЂАНСКОГ РАТА У ХРВАТСКОЈ (1991–1995) У ОЧИМА ДВАЈУ ПУТОПИСАЦА – КУРТА КЕПРУНЕРА И БАБКЕНА СИМОЊАНА	315
Оља Перишић ИДЕНТИТЕТ У ТРАНЗИЦИЈИ У РОМАНУ <i>БЕОГРАДСКИ СВИТАЦ</i> МАРИНЕ ЛАЛОВИЋ	335
Маша Љ. Петровић „ЗАПИСИ КОЈИ НЕ УМЕЈУ ДА СЕ СНАЂУ“ – УТИЦАЈ ДНЕВНИЧКОГ, АУТОБИОГРАФСКОГ, ИРОНИЈСКОГ И ДИСКУРСА КРАТКЕ ПРИЧЕ НА ПУТОПИСНУ ПРОЗУ <i>БРОЈЧАНИК</i> МИРА ВУКСАНОВИЋА	351
ИМЕНСКИ РЕГИСТАР	369

Светлана ШЕАТОВИЋ

Институт за књижевност и уметност, Београд

svetlana.seatovic@gmail.com

ПУТОПИСИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ

Сажетак: У раду се анализирају путописи Десанке Максимовић као део њеног мање познатог опуса, али саставног дела биографског тока обележеног путовањима. Путописи Десанке Максимовић тумаче се са поетичког аспекта и ширег контекстуалног односа везаног за њен професионални и биографски део живота.

Кључне речи: путопис, биографија, простор и метапростор

*А кад сиђемо на обалу ојетѝ, мени се ѝшек ѝада учини
да ѝловимо морем. Нишем се као да сви ѝталаси океански
у мени ѝрају; као да су беле ѝокладе, ѝа се љуљам на
некој ѝролећној ѝрани. Тако ѝијана усѝомена осѝаје у нама
од руке љубљеној човека, када се он већ изѝуби у зориној маѝли.*

„Море“, 1930 (Максимовић 2012: 72)

Путописи нису били омиљени и најплодоноснији део опуса Десанке Максимовић. Мада је била страствена путница готово до последњих дана свог живота, Десанка Максимовић јесте остављала цртице, сећања, белешке, али зачудо – најмање је и најређе писала путописе.

Сагледајући њен опус с обзиром на наведену чињеницу, уочавамо да је први путопис, „Море“, написан 1930. године као део путовања са ПЕН клубом по Југославији, и највећим делом дуж Далмације, да би њено путописно перо потом утихнуло све до периода после 1945. године, када нам доноси путописе о Словачкој, Пољској, Бугарској, Русији, Норвешкој и, средином седамдесетих година, по Италији.

Највећи део путописа посвећен је путовању по Швајцарској, која је оставила очито најдубљи утисак на песникињу шума, брда и планинских простора, можда повремено сличних њеној Бранковини. Описи људи, култура, друштва и средине коју је посећивала били су увек узбудљиви јер је песникиња и путописац Десанка Максимовић прецизно опажала и бележила особине географског простора, однос према

историји и култури тога простора, све до антрополошких одлика појединих народа.

Лирска струна Десанке Максимовић била је склонија песничким текстовима него форми путописа, који би сада били изврсна сећања једне велике путнице која је и у позним годинама прелазила океане и упознавала нове културе и просторе. Из пребогатог опуса Десанке Максимовић ми данас имамо мало путописа, али имамо и њена писма руским преводиоцима Иди Радвољиној и Олги Кутасовој, писана од 1957. до 1993. године, која су својеврсна сведочанства која у овој анализи користимо као допуну утисака који су били база за њене путописе после 1945. године.

Путописи Десанке Максимовић објављени су у две књиге: *Празници путовања* (1972) и *Снимци из Швајцарске* (1978) и, накнадно, у *Целокућним делима Десанке Максимовић* (2012), у петом тому, где су унети и сви појединачни путописи и верзије, који су били доступни у часописима и другим форматима, а све је критички приредила Нада Мирков. Тиме је пети том *Целокућних дела Десанке Максимовић* најбољи избор за анализу и синтетички приказ путописа, уз издање *Писама радосићи и бола. Писма Десанке Максимовић руским преводиоцима Иди Радвољиној и Оли Кутасовој (1957–1993)*, као додатни извор биографских података који разјашњавају разлоге за путовања, и допуњују утиске са путовања.

Збирка путописа *Празници путовања* објављена је 1972. године у издању Слова љубве, у едицији Путописи. Садржи тридесет текстова, међу којима су неки заједничким насловом повезани у тематске целине („Два писма о Бугарској“ и „У Италији, земљи надахнућа“); већина је претходно објављена у периодичним публикацијама.

Утисци са путовања Десанке Максимовић, сада у петом тому *Целокућних дела*, писани су и објављивани од 1945. до 2012. године, по дневним листовима и часописима, изузимајући путопис „Море“, објављен у *Српском књижевном гласнику* између два рата. Наводимо их хронолошки: записи са путовања „Пољска се исцељује“ и „Прослава устанка у Словачкој“ читани су на Коларчевом народном универзитету 1948. Све што се односи на Совјетски Савез појавило се у времену од 1957. до 1966, углавном у *Књижевним новинама* и *Књижевности*, осим записа „Летонија“ штампаног 2012. у часопису *Развијак*. Исте 2012. постхумно су објављени и „Шума“ у *Сиварању*, „Крсташки поход жена“ у *Пушчевима* и „Привремени Французи“ у *Корацима*. „Италија земља надахнућа“ излазила је у наставцима у *Полицији* неку годину пре целокупног издања у збирци *Путописи*. Белешке са путовања по Грчкој и Француској штампане су у *Полицији* и *Књижевним новинама* од 1960. до 1972. По дневним листовима објављивани су и утисци са путовања по нашој земљи, од ослобођења до 1970; „Окрилаћени човек“ и „Геологија није наука“ појавили су се под другим насловима и у другом облику

одмах после ослобођења у *Књижевним новинама*. У *Путописима* (1972) први пут је штампана „Вожња укроћеним Дунавом“ и друго писмо о Бугарима.¹

Јадранско море у путописима и поезији Десанке Максимовић представљено је као опште место културе сећања, високе уметности и инспиративних простора. У раду се зато анализира поетика путописа, књижевноисторијски и биографски контекст у коме је настао путопис „Море“, као и „Познанство са Пулом“ и „Шума“. То су једина три путописа посвећена Јадранском мору, али се кроз њих сагледава и антрополошки доживљај простора и везе са копном.

На XI међународном конгресу ПЕН клубова у мају 1933. године упућен је први јавни светски протест против фашизма. У раду тога конгреса учествовали су и Десанка Максимовић, Иво Андрић, Светислав Стефановић, Тодор Манојловић, Момчило Настасијевић, Растко Петровић, Драгиша Васић и Станислав Винавер, а предводио их је, као председник Српског ПЕН клуба, песник и дипломата Милан Ракић. Дамаре времена и претње по светски и мир у њеној домовини Десанка је добро разумела и јавно иступала, а све се, сасвим случајно, одиграва у њој блиском Дубровнику.

Поред обимног опуса ове књижевнице истраживачима је измицао део везан за путописе – који, уосталом, како смо рекли, представљају најмањи део њеног књижевног стваралаштва. У петом тому *Целокућних дела Десанке Максимовић*² сабрани су путописи под насловом *Празници путовања*.

Најзначајнији међу њима, путопис „Море“, настао је, истичемо још једном, током поменутог путовања са ПЕН клубом. Десанка Максимовић бележи први утисак који су сви имали када су угледали море код места Сушак:

Провели смо неколико дана на оном месту земљине јабуке где она почиње да руди од сунца. Између нас и Београда и Срема била је само једна полуноћ и један полудан, а као да нас је нека чаробна пруга наједном оделила од наизменичних киша и прашина, и брига и учмалости. Када је неко пред Сушаком узвикнуо радосно: „Ено мора!“, и ми угледали испод себе златну обалу приморја, учинило ми се да све тамо носи неки ореол неба; не само једра што су пуним дахом дисала на пучини, већ и дрвеће и куће и људи. На свему је лежао прах зрелог сунца, као цветни прах по ливади (Максимовић 2012: 71 – даље бележимо само број странице наведеног издања *Целокућних дела Десанке Максимовић*).

---

¹ Наведено према: Мирков Богдановић 2012: 580 – напомене приређивача уз текст путописа, у: *Целокућна дела Десанке Максимовић*, том 5.

² *Целокућна дела Десанке Максимовић*, том 5, 2012.

Долазак на Сушак, који ће много пута помињати и Милош Црњански³ у *Ишаци и коменџарима* сећајући се доласка на Сушак и потом у Ријеку, на Експортну академију, 1913. године, представља први или поновни сусрет писца пореклом континенталаца са морем. (Нико Бартуловић једини у овој групи писца није био са континента, већ из Старог Града на Хвару.)

За Максимовићеву земља је јабука, а сусрет са морем је место где она „руди“. Већ у овој перцепцији видимо њено континентално порекло које се усмерава на јабуку и процес зрења типичан за период плодне и богате јесени у њеном ваљевском крају. Дакле, већ прво поређење простора, перцепција мора и његовог места на кугли земљској, представља се као процес зрења јабуке под одблесцима сунца. Тако се сунце, јабука и зрење огледају у првом погледу из воза који се спушта на Сушак, и заједничког путовања групе писца – током којег настаје овај путопис што представља праву тачку посматрања из које се разуме слика мора очима песникиње дубоко уроњене у природу континенталне Србије.

Одушевљење једноставношћу простора, сведеног на хлеб, вино и маслине, у Десанки Максимовић буди другу перцепцију света – света заснованог на тој линији неба и златног праха сунца којим је све посуто. „Златни прах сунца“ песникињу ваљевских и других континенталних простора опет асоцира на ливаду препуну цветног полена или, још прецизније, за њу је то „Цветни прах на ливади“. Зато се јабука која руди и цветни прах на ливади, толико чести у њеној поезији, појављују као поређења са идеалним просторима из којих песникиња долази. Тај доживљај поновног сусрета са морем као другим обликом постојања, насупрот копну, уноси дозу достојанства усред наведене скромности и сведености. Због тог новог доживљаја, који носе људи континента, Десанка пише:

---

³ М. Црњански у *Лирици Ишаци* (1919) објављује неколико песама посвећених управо Јадранском мору: „Јадрану“, „Сан Вито“ и „Моја песма“. Црњански ће посебно, изван ове збирке, објавити песму „Лето у Дубровнику године 1927“, у којој ће његова духовна трагања пронаћи мир тек ту, испод Срђа, у залеђу наших гора и мора. Прецизни подаци о хронологији живота и рада наведени су према: „Хронологија“, Раичевић 2021: 839–850. – У претходном нашем раду анализирали смо однос Црњанског унутар Паноније и Медитерана: „Када бисмо желели да направимо мапу јадранских и медитеранских крстарења Црњанског и симултанизма са поезијом, онда би тај пут почео од 1912. и 1913. у Опатији (Абацији), Ријеци (Фијуме), где се уписује на Експортну академију, где на Сушаку пише роман *Син Дон Кихоттов*, где у пролеће 1913. напушта Експортну академију и путује по Приморју, па онда у пролеће 1915. борави у Ријеци, у болници, затим је на западној линији италијанског фронта, на реци Сочи и у градићу Сан Вито 1918, потом опет у Опатији на лечењу, као реконвалесцент, а затим 1921. у Риму, код Андрића, и у Фиренци и Тоскани са Видом Ружић, будућом Црњански. У месту Фиезоле 1921, на брду изнад Фиренце, пише *Стражилово*. На Хвару, код Сибе Миличића, летује у ували Лучишће са Петром Добровићем, и путују до Виса“ (Шеатовић 2023: 94).

И кад смо се већ спустили на Сушак, у земљу где се живи само о хлебу, вину и миру, мени су се наше равничарске, сувоземне вароши учиниле тако ружним и прљавим и било ме је стид као да сам их ја засула прашином и богатством. Тако је наједном настао један нови, прозрачни живот (71).

Гледајући тај нови прозрачни живот, носећи у себи осећај да те просторе засипа прашином, али и богатством, Максимовићева нас подсећа на путопис о Сплиту Милоша Црњанског, који исто позива да се све равнице окупају у мору. Дакле, већ после неколико пасуса читалац који познаје и Црњанског,⁴ и његове путописе и репортаже о Далмацији, може да уочи исту перцепцију – која је везана искључиво за додир човека копна, равнице или брежуљака ваљевских, са морем. Цео путопис заснован је на компарацији копна и мора, порекла књижевнице и фасцинације приморским пејзажом.

Обалом смо газили по мирисима, дисали њима; они су се као невидљиви барјачићи њихали на сваком кораку и као узнемирени ројеви ишли за нама. Мени се чинило као да у исти мах удишем мед, сунце и бол. Наши сувоземни планински мириси никада нису тако тешки. Они су можда виткији, вешто иду у небо; али немају никад у себи тога меда, тога злата и те ширине (71).

У опусу Десанке Максимовић путопис је био најмање проучавана форма иако, са овог становишта, показује модерност која је била актуелна у тада објављеној *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског и његовој прози, 20-их година, у *Дневнику о Чарнојевићу* и *Сеобама*. Удвајање одраза и слика, и приповедачких позиција у путопису који је почетком тридесетих година био већ увелико хибридни жанр – показује нам и у овом кратком путопису „Море“ да је Максимовићева пратила приповедачке токове, али и поетичке одлике модерних путописа. С друге стране, већ у првим пасусима путописа „Море“ Максимовићева се открива као путописац модерног израза, који је много ближи стилу и постуцима Црњанског него Јована Дучића. Мада је у поезији много пута указано на већу блискост са Дучићевом поезијом, или апсолутну аутентичност поетичких поступака и самосвојност књижевног развоја и у међуратном и у послератном периоду, овако мало познат путопис указује на веома високу артифицијелност и модерност поетичког израза и аутентичност у географском односу порекла аутора са копна и доживљаја мора као другог и новог елемента природе.

---

⁴ Видети: Јаћимовић 2013: „Полемичка тензија у *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског“. У: *Acqua alta. Медитерански ђејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, 267–288; Morabito 2013: „*Stražilovo e la Toscana nella geografia del giovane Crnjanski*“. У: *Acqua alta. Медитерански ђејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова, 225–248; Раичевић 2021: *Ајон и меланхолија: живој и дело Милоша Црњанског*. Нови Сад: Академска књига.

Најзад нагло, као из радости у бол, из земље кипариса и палми и злата, из Дубровника, пређе се у голе кршеве херцеговачке. Путник се још није ни сместио у колима, а већ се родио месец над сурим врхом које планине херцеговачке и стрмоглави се у хучну ноћну реку. Очи једва назиру како негде кроз поноре тече један живот, тајанствен и моћан, и опазе час с леве час с десне стране уску стазу, повијену уза стену као бршљан. Потом се усамљен, црн глас ћука издвоји из хуке воде и лупе точкова и подигне равно у средиште неба. У зору опазимо врхове Иван планине. Из земље поморанци и гусара вратили смо се у земљу хајдука (72).

Максимовићева себе назива „сувоземком“, и та позиција завичајног простора којим је одређена, доводи је у сталну компаративну слику унутар путописа, па на крају и јасно исказује однос жене копна у сусрету са морем. Тај сусрет буди машту и емотивне фантазмагорије:

Свака сувоземка понесе са мора неку мерцанску огрлицу и успомену на какве очи. Ја сам једног часа срцем чула како се нечији слух жедно нагао над мој глас. Наједном је тад све постало још топлије. Ја узбуђено чеках да се спусти ноћ; тада се, у њеној тами, маштања жарко преливају као драго камење (71–72).

У таквој ноћи, где се стапају утисци дневних крстарења морем једне „сувоземке“, спајају се и смирују у ноћи песмом и гласом који умирује узбуђена чула:

Неко је од мојих сапутника певао топло. Тад сам склопивши очи, у неком полусну, поново оживела све дневне утиске. Мисли су ми биле као неки раскошни мозаик (72).

У облику сведочанства Максимовићева каже да се смирује ноћ, и на крају се чује само глас Милоша Црњанског, њеног некадашњег друга са студија, који цитира песму *Сипражилово*:

И на крају Црњански из неке велике даљине говори: „Кад све ово свене, тишина ће стићи и мене, и мене“ (72).

Управо овим цитатом песме *Сипражилово*, у којој је све у опозитима завичајног Дунава и фирентинског Арна, Фрушке горе и тосканских брда, Десанка Максимовић само додатно развија свој поступак удвајања и контрастних слика, родног простора и страних и драгих простора благиности. Одабраним цитатом, за који можемо и не морамо поверовати да га је изговорио Црњански, на броду, у ноћи после крстарења Јадраном, видимо да се сасвим развија поетичка подударност са поетичким одликама *Сипражилова* и *Љубави у Тоскани* с особинама путописа „Море“ Десанке Максимовић.

У наредним пасусима налазимо двојство путописа „Море“, које се одвија на линији завичајног и новог, јадранског простора. Максимовићевој се удвојене слике рађају по сличном моделу као што га налазимо код Црњанског у *Ситражилову*, али је њено удвајање обogaћено и гласовима и сликама драгих лица:

Тако на широком таласу Јадрана, где има више капљица у једном кораку мора него у свима рекама ваљевског округа, заблиста као танка нит сребра на хоризонту мала бранковачка река. Пролеће, и у њој моја тетка, девојка, смеје се на мене. Кад се станемо пред вече примицати којој обали, сви предмети на њој се удвоје као близанци (72).

Тако ће пред Десанком Максимовић на пучини Јадранског мора искрсавати бранковачка река и пролеће, тетка из периода младости – по моделима сличним онима што их везујемо за Дунав и Фрушку гору и трешње у цвету у пролеће.

Да ли је ово случајна подударност, одјек и утицај *Ситражилова* Милоша Црњанског? У досадашњим сазнањима, проучавањима и записима песникиња Десанка Максимовић никада није упућивала посебну пажњу на ова дела Црњанског; ипак, можемо само претпоставити да је то био и генерацијски дуг једном заједничком путовању по пределима Јадрана. С друге стране, Црњански је тада био изложен критикама Марка Цара и других критичара због *Љубави у Тоскани*, па би се овај утицај могао на неки начин разумети као одјек једне врсте подршке овом писцу. Међутим, дубљи разлог можемо пронаћи у опседнутости Црњанског Јадраном и Италијом, која је доминирала у његовој поезији у *Лирици Ишјаке*, а посебно у путописима. Милош Црњански био је човек Баната и родне равнице, као што је Десанка била песникиња бранковачког краја. Њихово „сухоземно“ порекло, и благост и радост са којом су волели море, могу се сматрати облицима двојства завичајног, географског порекла удаљеног од мора, а блиског по фасцинацији и духовној сродности. Удвајање слика наставља се и у предвечерје, где се у одразу камена у води призивају слике предвечерњег смираја у ваљевском крају:

[И] у моју свест изрони однекуд из таме језерце сећања, кад сам као дете гледала у окну прозора како се стада враћају са паше и како сунце вири још само четвртином зенице иза оближње шуме (72).

Сутон на Јадрану и повратак стада са паше у сутон, и залазак сунца у шумама које су окружиле њену Бранковину, сливају се у један одјек вегетативног тренутка. Периоди године, пролеће, сунце, сјај, сутони, делови дана – све су то природни догађаји који творе двојство слика, односно, како их и сама „сухоземка“ зове, завичајне слике близанци.

Лепо и узбудљиво путовање од Сушака до Котора бродом било је време дивљења, радости за песникињу, али и тренутак њеног специфичног спознања Бога. Десанка Максимовић није била верник у само хришћанском смислу речи већ је, напротив, била много ближа паганском веровању. Питања везана за њено поимање и веровање у хришћанском или паганском облику подељена су, и до данас је наука⁵ пружила низ разноликих одговора. У путопису „Море“ Бог се појављује као врховни владар природе; лепота тога простора призива песникињине представе о Богу:

У основици свих мојих узбуђења било је једно расположење најсличније каквом верском расположењу. Осећала сам да је Бог необуздани романтичар. Он воли да изненадно његов сан наруши стогласни говор буре. Он са немарношћу моћних све меша: камене таласе стена са меким таласима пучине; горке дубинске мирисе мора са мирисом танког рузмарина; поред црног кипариса он сади црвене ситне цветове влажне као детиња уста. Видела сам лепо како ужива кад полудели ватрени клобукови стану играти по пучини као коло ватрених духова, и кад месечина далеке брегове претвори у најезду аветиња. Он се не плаши за углед својих снажних мушких руку дајући им каткад умешност танких нежних прстију (72).

Путопис „Познанство са Пулом“ има више особине мемоара; у њему се Десанка Максимовић сећа сестара Радић, код којих је летовала пре Другог светског рата и са којима је радила у Дубровнику у Учитељској школи. То пријатељство подразумевало је и да лета проводи и у Пули. Овај путопис везан је за Пулу и после Другог светског рата, када се Максимовићева сећа својих боравака на плажама око Пуле, сад као гост различитих књижевних манифестација.

Трећи путопис посвећен просторима Јадрана је „Шума“. Путопис је атипичног наслова, а у њему Максимовићева трага за шумама у околини Мошћеничке Драге. Занимљиво је како и у том јадранском простору налази своје омиљене просторе шуме, као магијског извора инспирације. Порекло блискости са шумом враћа нас антрополошком пореклу Максимовићеве, и свих људи са копна:

Летње одморе на мору претварала сам, кад год се могло, и у одморе у шуми ходајући предвече по околини. За време свог првог боравка у Мошћеничкој Драги, док сам седела украј мора, с чежњом сам бацала поглед на обронке Учке горе који су силазили скоро до плаже. Они су особито предвече, кад се јављају ћукови, постајали уочљиви. Чим сунце зађе, а залази тамо врло рано за једну од горских коса, постајала сам од пливача пешак, и то страснији од пливача. Сви ми рођени бар

---

⁵ Видети: *Хришћанско и њаганско у њоезији Десанке Максимовић*, зборник радова, 2005.

на средњем горју далеко се безбеднијим осећамо у планини него на пучини; храбрије стојимо на најужем брвну пребаченом преко понора него на великом броду који се површином од можда двеста квадратних метара ослања на воду (76).

Анализом односа шуме, човека копна и човека морског простора, Максимовићева указује на све елементе који доприносе бољем разумевању антрополошких одлика људи који долазе у околину мора, и показује способност адаптибилности у томе истом простору.

Поред три путописа о Јадранском мору и три о Италији, јасно је, ипак, да је најбољи и уметнички најуспелији „Море“ из 1930. године, настао на основама путовања писца ПЕН клуба, али и у тренутку када је Максимовићева писала под апсолутним утицајем Милоша Црњанског – у поетичком и антрополошком смислу.

Симултанизам доживљаја овде / тамо, завичајно / морско, хајдуци / поморци и гусари – то су паралеле које је јасно поставила, и у првој фази свог књижевног рада дала свакако најбољи путопис у уметничком и геофилософском смислу у свом опусу о Јадрану и мору.

После 1945. године Десанка Максимовић је објавила веома занимљив путопис „Геологија није веронаука“ (1948). У овом сасвим необичном тексту она описује путовање од Београда до Ђердапске клисуре, откривајући притом све геолошке и културолошке слојеве који прате ток Дунава.

Иако је дворана била пуна геолошких мапа, дијаграма, геоморфолошких цртежа, грађани су се понајвише скупљали крај рељефне карте околне Београда и са великом радозналостију слушали причу о Панонском мору, о постанку Авале, о томе како је неизбројне векове стара, како је испловила из мора кад је оно отекло низ Ђердапску клисуру. Група у којој сам била и ја зауставила се крај некаквог цртежа у облику круга где се представљало како се кристаласти шкриљци распадају, како их ветар и вода наносе па се на месту наноса ствара седиментна стена која опет под притиском постаје кристаласти шкриљац, да се поново распадне, и тако вечно у круг. – Дијалектички пут! Све се мења, ништа не пропада (93).

„Тетовска менада“ је путопис објављен 1950. године, и води нас кроз Македонију и њене археолошке трагове, налазишта Стоби или Хераклеја:

Из хартије је извадила бронзану играчицу која је могла стати на длан, названу Тетовском менадом. Држала је менаду нежно као да је та стварчица живо биће и одушевљено ми тумачила: – Створена је у VI веку, на преласку архајске у класичну епоху. Видите како има израз архајски, али нема мира архајских фигура, код ње се већ јавља покрет (94).

Поједини путописи, као што је овај посвећен геологији и заносном продирању у смисао земљине дубине, и „Тетовска менада“, о пријатељици која је археолог, указују на целокупан опус и смисао за потребу за

најдубљим познавањем природе и човека. Чудесна играчица из VI века била је право чудо за Максимовићеву, и истинско продирање у архајске дубине Македоније.

Метафизика путописног жанра код Десанке се, дакле, усмерава на најдубља питања културе која ју је највише привлачила, а то је била руска култура и књижевност, можда подстакнута и њеним браком са Сергејем Сластиковим, оцифиром белогардејцем, који је стигао у Краљевину Југославију као имигрант, али и са склоношћу да се бави превођењем, и са бројним преводима са руског на српски и српскохрватски.

У *Празницима њушовања* Десанка Максимовић путује у Пољску, земљу још једног словенског народа, али сада задивљена не само природом већ и индустријским развојем.

Коначно, можемо рећи да ју је њено одушевљење, и очито највећа инспирација поред изврсног познавања историје уметности која ће је водити кроз Рим, Фиренцу и Пису – довести најдубље у Берн, Цирих и шумовите пределе Швајцарске. Десанка Максимовић јесте себе називала „сувоземком“, оном која је рођена на сувом, у континенталним пределима, и иако је била фасцинирана Далмацијом и њеном обалом, она је налазила свежину која се осећала уласком – после Дубровника, преко Требиња до Никшића – у планинске и шумовите пределе, који су били нека врста њеног архетипског одјека у целокупном књижевном делу.

У путопису „Пољска се зацељује“ Максимовићева, тако, пролази од Катовица до Балтика током 1947. и 1948. године, и закључује:

На овом путу смо ушли у много музеја, старих цркава и манастира, већница, 36 кула, градских средњовековних капија, готских дворана, библиотека, школа, позоришта, фабрика, краљевских двораца. Мислим да је сваком од нас у прво време требало напора да се, изненада упитан, сети где је неку слику видео, где су оргуље најлепше свирале, на којима су фигуре анђела свирале у трубе и звониле; где се налазе они стубови недавно откривени са осамнаест фигура које представљају врлине и грехове, где су она дивна врата из осамнаестог века, и она највиша кула, и она катедрала са најдужом средишном лађом и она друга у коју може да стане 25.000 људи (108).

Пољска је за Десанку Максимовић земља високе културе, ужасног страдања, чије трагове види на сваком кораку, али још увек је пред њеним очима било много споменика високе културе. За Максимовићеву, Пољак је свестан вредности свих споменика, и носи понос због кога се у тој земљи живи. Током обиласка Пољске Максимовићева је обишла Варшаву, Краков и Познањ. Приликом путовања у Словачку написала је кратак путопис „Прослава словачког народа“, који је прочитала на Коларчевом народном универзитету 1948. године, дивећи се култури и историји овог народа.

Руска култура, или совјетска, уједињена у културну заједницу, дата у путописима „Цео свет Москви у гостима“ из 1957. године, потом „Сусрети са совјетским песникињама“ (1957) и „Један дан у Јасној Пољани“ – оставила је снажан утисак на песникињу, призвала у сећање сва сазнања о Толстоју, а пејзаж на путу од Москве до Јасне Пољане за Десанку је био сличан путевима кроз Словенију. Цео дан у Јасној Пољани назвала је једним лепим сном.

Празници путовања садрже и низ путописа који су део простора Совјетског Савеза, одлазака у родно место Љермонтова, гранчице са Толстојевог гроба и низ других цртица и бележака са бројних путовања по просторима Совјетског Савеза. Тако ће посетити и Баку, али и друге градове у овој великој земљи која је средином седамдесетих година била синтеза словенских и азијатских народа. Пред њом је била и Летонија, а потом и друге балтичке земље. Све је то за Максимовићеву био посебан доживљај јер је основно знање о Русији и руском народу носила са образовањем и са брачним животом са Сергејем Сластиковим, белогардејцем и Русом који је напустио родну замљу. То су различите перцепције, о којима пише и у писмима Иди Радвољиној и Олги Кутасовој. „Тирилица у Паризу“ и „Привремени Французи“ представљају сусрете са француском културом која је песникињи била позната јер је још 1925. године била на усвршавању у Паризу.

Друга књига путописа, *Снимци из Швајцарске*, настала је на путовању кроз Швајцарску, тј. када је Десанка Максимовић одлазила у посету свом сестрићу Брани Милакари, који је био на усавршавању у Цириху, и та путовања оставила су изузетан траг јер је простор Швајцарске, са брдима и језерима, онај идеални континентални простор који је песникиња осећала највише својим, или сличним родном простору.

Наведена збирка путописа објављена је 1978. године, у издању Слова љубве у Београду. Збирка путописа садржи 25 текстова и, на крају, белешку како су сви они настали током боравка у Швајцарској од 1972. до 1977. године, у посетама сестрићу Брани Милакари. Ови путописи задржавају се на Цириху као граду изванредне архитектуре и пејзажа; одушевљена чистоћом и уређеним светом песникиња посећује зоолошки врт коме се посебно диви, диви се циришким изложима, а потом, на путовању кроз Швајцарску, стиже до Берна и Женева. Утисак из Женева је сасвим особит:

У Женеви је требало главна занимљивост да буду зграде Уједињених нација, а мене је занимало то до које мере је човек Француз постао и Швајцарац. Можда детињасто, очекивала сам чим наиђемо на француски део ове земље, да ће се то одмах приметити. Али, како смо кренули преко Бадена и Берна, кроз Бернски Оберланд, кроз срце немачке Швајцарске, нисам неко време очекивала никаквих промена и спокојно сам посматрала пределе. Пролазили смо кроз типичну Швајцарску:

горе планине и снег, доле ливаде и цвеће, свуд црквице из доба Лутера с дрвеним крововима. Дуж целог пута прати нас горска река Симен, која се гласи интернационалним жубором. Ништа још да наиђе што би наговестило да се ближемо француској области (283).

Ванредно дивљење и кратке ефектне описе налазимо у парку Готфрида Келера, али и током вожње у долини Брукс, па све до сусрета са Деникеном. Поред дивљења природи, највећу пажњу представљала је Црна Богородица:

И наједном после толиких белих, европских, у чувеној барокној цркви у градићу Ајнсиделну, Богородица црнкиња и Исус такође црн, мада се у тој земљи и данас ретко сретне црнац, а камоли у доба кад је катедрала зидана. У хладној северној земљи и хладној катедрали, у четвртастој капели од тамног мермера, стоји сама усред цркве, обучена у белу као краљевску одору. У почетку нисам могла погледом све у тој цркви обухватити: сводове, сводиће, стубове позлаћених капитола, венце, крстове, капеле које се нижу уз зидове, да ми се после мало издвоји чета анђела. Не анђела насликаних, не у барелефу, не позлаћених, већ млечно белих, голишавих, који су падали по свему: по оргуљама, по капитолима, крстовима, где год су нашли место да се могу мало одморити. Било их је колико врабаца на дрвету. Никад ми анђели нису били тако блиски, тако очеловечени, као ови, никад толико весели. Почела сам да их бројим, али ко ће птице и анђеле пребројати! Рецимо, има их стотину и уживају у просторности сводова и у њиховој осветљености. И сви као да су запослени: једни, чини се, свирају на оргуљама, други стражаре пред дверима, трећи носе неке венце; понеки дочекују верне у паперти, понеки дворе Црну Богородицу и Исуса, понеки се начетили око розета и вире кроз њих, понеки као да читају захвалнице које услишени верни остављају у једном куту катедрале Црној Богородици. Ту је око две-три стотине иконица са једним јединим: Хвала! Обично без имена онога који захваљује. Кад их је Црна Богомајка чула док су молили и знала ко и шта моли, како не би и сад знала ко јој захваљује! (273).

Путописи Десанке Максимовић после Другог светског рата представљају белешке, доживљаје, откривања нових народа или простора о којима је песникиња знала много, или сасвим мало. Ипак, ти путописи су одједице њених очекивања, дијалога са другим културама и народима кроз оптику једне песничке душе. Нажалост није оставила више бележака јер су њена путовања, посебно у касним годинама, била прави путнички бревијар за све генерације, који би нам данас открио много више о развоју и новим доживљајима простора и људи који се непрестано мењају, са годинама и животним искуством.

ЛИТЕРАТУРА

- Јаћимовић 2013: Слађана Јаћимовић. „Полемичка тензија у *Љубави у Тоскани* Милоша Црњанског“. У: *Acqua alta. Медитерански њезажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова. Ур. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо. Београд: Институт за књижевност и уметност, 267–288.
- Максимовић 2012: *Целокућна дела Десанке Максимовић*, том 5. Прир. Нада Мирков Богдановић. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“ – Службени гласник – Завод за уџбенике.
- Мирков Богдановић 2012: Нада Мирков Богдановић. Напомене уз: *Целокућна дела Десанке Максимовић*, том 5. Прир. Нада Мирков Богдановић. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“ – Службени гласник – Завод за уџбенике, 580.
- Morabito 2013: Rosanna Morabito. „Stražilovo e la Toscana nella geografia del giovane Crnjanski“. У: *Acqua alta. Медитерански њезажи у модерној српској и италијанској књижевности*, зборник радова. Ур. Светлана Шеатовић Димитријевић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо. Београд: Институт за књижевност и уметност, 225–248.
- Раичевић 2021: Горана Раичевић. „Хронологија“. *Ајон и меланхолија: живој и дело Милоша Црњанског*. Нови Сад: Академска књига, 839–850.
- Хришћанско и паганско у поезији Десанке Максимовић*, зборник радова. Ур. Ана Ђосић. Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“, 2005.
- Шеатовић 2023: Светлана Шеатовић. „Медитерански хоризонти у поезији Милоша Црњанског“. У: *Мит, традиција и симбол у поезији Милоша Црњанског*, зборник радова. Ур. С. Шеатовић, Бојан Чолак. Београд – Требиње: Институт за књижевност и уметност – Дучићеве вечери поезије.

Svetlana Šeatović

DESANKA MAKSIMOVIĆ'S TRAVELOGUES

Summary

The study approaches Desanka Maksimović's travelogues as the part of her rarely studied oeuvre that is, however, still integral to her biographical course marked by travel. They are interpreted from a poetic perspective as well as a broader context related to her professional and biographical part of life. The foundation of the research, which is both synthetic and analytic, is based on two travelogues including *Praznici putovanja [Holidays of Travel]* (1972) and *Snimci iz Švajcarske [Snapshots from Switzerland]* (1978), later printed in *Celokupna dela Desanke Maksimović [the Complete Works of Desanka Maksimović]* (2012), Volume Five, containing also all separate travelogues and versions available in magazines. In addition to these literary sources, the travelogues also use biographical sources consisting of the letters which she sent to her Russian translators Ida Radvolina and

Olga Kutasova in the edition of *Pisma radosti i bola: Pisma Desanke Maksimović ruskim prevodiocima Idi Radvoljinoj i Olgi Kutasovoj* [*Letters of Joy and Pain: Letters of Desanka Maksimović to Russian Translators Ida Radvolina and Olga Kutasova*] (1957–1993). The analysis of the travelogues shows a very keen interest Desanka Maksimović had with regard to the space, geo-features, history, and culture of the nations she visited; even more so were the anthropological features and mental characteristics of those spaces and nations.

Keywords: travelogue, biography, space and metaspace